

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПОТРЕБ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 355. 233. 23: 351. 746. 1

В. В. Райко

Справжній професіоналізм не може вирости в людини із занять лише однією і тією ж самою діяльністю, якій вона присвятила себе, особливо якщо ця діяльність є складною за своїм характером. Високий професіоналізм є неможливим без розвитку в людини спеціальних здібностей, які як своїм змістом, так і формою були б тісно пов'язані з вимогами конкретної діяльності, та без відповідних цим вимогам знань і вмінь. Але найважливішою умовою досягнення такого професіоналізму також обов'язково є могутній розвиток у людини загальних здібностей та перетворення загальнолюдських цінностей на її власні цінності, що означає моральну вихованість особистості.

Аналіз теоретичних досліджень показав, як інтегративну характеристику особистості та критерій її морального розвитку вчені виділяють ієрархію потреб, однак єдине уявлення про сутність і структуру потреб не вироблене ні філософією, ні психологією, ні педагогікою. Природно, що недостатня наукова розробленість проблеми моральних потреб провокує відсутність цілеспрямованого системного формування їх у педагогічній практиці [1, с. 1].

Процес морального виховання включає формування моральних потреб особистості, спрямованих на моральне самовдосконалення, прагнення до морального ідеалу і високоморальної поведінки як стійких рис характеру, бажання робити людям добро, приносити суспільству користь.

Сформовані моральні потреби виступають спонуканням моральної діяльності людини, її активної життєвої позиції. Формування й піднесення духовних потреб людини, до яких належать і моральні потреби, є однією з найбільш актуальних завдань сучасного етапу розвитку нашого суспільства.

Організовуючи навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах

(ВНЗ), потрібно враховувати рівень сформованості моральних потреб у студентів.

У наукових працях учених сформованість моральних потреб розглядалась при дослідженні цілого спектра проблем: інтегральної характеристики морального розвитку (М. М. Видиш, Г. О. Мусаелян, Ю. В. Шаров та ін.), формування моральної спрямованості особистості, соціальної активності (З. І. Васильєва, М. Г. Казакіна, Т. Є. Коннікова, Т. І. Мальковська та ін.), загальних проблем виховання військовослужбовців (А. В. Катковський, І. С. Колодій, Г. Д. Темко та ін.). Разом з тим, як показав аналіз наукових джерел, окремо проблема формування моральних потреб студентів в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ не досліджувалась.

Метою означеної статті є обґрунтування теоретичних і практичних аспектів процесу формування моральних потреб як важливої складової морального виховання студентів ВНЗ України.

Важливою складовою в процесі формування професійних якостей особистості студентів є потреби, тобто внутрішні збудники її активності, характеристика об'єктивного в особистості. Потреби – це нужда, необхідність для людини того, що забезпечує її існування і самозбереження.

А. Маслоу класифікує потреби, поділивши їх на базові (або постійні) та похідні (або змінювані). Базові потреби розташовуються згідно з принципом ієрархії у висхідному порядку від нижчих, переважно матеріальних, до вищих, переважно духовних: фізіологічні і сексуальні потреби; екзистенціальні; соціальні; престижні; духовні.

Перші дві групи потреб Маслоу вважає первинними і вродженими, три інші – набутими. При цьому діє тенденція піднесення потреб, заміни первинних набутими людиною. Маслоу через думку про поступове підвищення потреб робить спробу простежити ступеневий перехід людини від стану біологічної до стану соціальної істоти. Водночас важко погодитись з ним у тому, що вказана тенденція – це лінійний односкерований процес заміни нижчого вищим; у

реальній діяльності особистості можуть знайти вираз декілька потреб, не обов'язково в указаній послідовності [3, с. 53].

Моральне виховання студентів спрямоване на формування у них необхідних моральних якостей і почуттів, переконань і потреб. Моральні норми, принципи, категорії, ідеали приймаються студентами і виступають як форма суспільної моральної свідомості.

Моральна свідомість – це духовний бік моралі: норми і принципи поведінки, цільові настанови, емоції, почуття, переживання, переконання, вольові акти й інші ідеальні фактори. Вона є відображенням життєво-практичного та історичного досвіду людей у формі індивідуальних і колективних уявлень, виконує функції механізму соціальної спадкоємності, регулювання та організації життєдіяльності, забезпечує оцінку результатів поведінки особистості [2].

Водночас мораль є не тільки формою суспільної свідомості, а й формою індивідуальної моральної свідомості, тому що студенту властиві свої особливості духовного складу, самобутні уявлення, почуття, переживання. Засвоєні і прийняті особистістю студента моральні норми, принципи, категорії, ідеали виражають його певне ставлення до інших людей, до себе, до навчання.

Аналіз психолого-педагогічної та етичної літератури дав можливість визначити два основних напрями в підході до моральних потреб. Перший з них виходить з розуміння моральних потреб як сил, що лежать в основі мотивації всієї моральної діяльності. При такому розумінні моральні потреби не відрізняються від почуття обов'язку і совісті. Другий підхід полягає в тому, що моральні потреби розуміються як вищий рівень розвитку моральної свідомості особистості і виражають найбільш глибокий рівень прийняття, засвоєння моральних цінностей.

Поняття моральних потреб має цілком самостійне значення і повинне бути розпізнане серед близьких за змістом понять моральних переконань, почуттів і звичок. Як усякі потреби, моральні потреби виражають внутрішню необхідність визначеної дії. Але внутрішньою силою поведінки виступають і

переконання, які можна розглядати як визначений компонент моральних потреб. Розходження полягає у тому, що переконання характеризує насамперед змістовний бік потреб, а останні – ціннісний бік переконань. Коли особистість у чомусь переконана, значить вона розділяє правильність, істинність, правоту тих чи інших суспільних настанов, норм і принципів. Коли ж ми говоримо про моральні потреби, то ми підкреслюємо той факт, що ці настанови, норми і принципи мають для індивіда особистісне значення.

Переконання обумовлюють активну спрямованість особистості на реалізацію ідей і поглядів. Однак іноді переконання визначають не активність, а пасивність особистості в ситуаціях, коли потрібно приймати рішення і діяти. Сам по собі факт невтручання не завжди свідчить про відсутність переконань. Буває невтручання, наприклад, з метою особистого пристосування. На відміну від цього, моральні потреби обумовлюють діяльно-активні форми поведінки. Саме поняття потреб є діяльнісною категорією. Вона не може виражати актуальну спрямованість суб'єкта, що переходить у дію. Важливо відзначити і те, що моральні потреби характеризують такий ступінь засвоєння моральних вимог, що стосується всієї психофізіологічної природи людини. У цьому випадку моральна потреба виражає не тільки готовність і волю діяти певним чином, але і суб'єктивну неможливість ухилитися від належної дії.

Розглядаючи особливості моральних потреб, важливо відзначити їхній творчий характер. На відміну від задоволення інших потреб, моральні потреби припускають не використання цінностей, а їхнє відтворення, що реалізується в самовіддачі, у моральній дії. Задовольняти моральну потребу можливо не в одиничних актах споживання чого-небудь, а в процесі вдосконалення ставлення до світу, суспільства, людей.

Внутрішня діяльність індивідуальної моральної свідомості і практична дія морального суб'єкта беруть активну участь у створенні морального. Тут не можна обмежитися лише сприйняттям прекрасних людських учинків. Людина не може бути моральною особистістю, якщо сама не показує моральні зразки і

вчинки. У моральності цінитель і творець цінностей, творець і виконавець ціннісних еталонів об'єднуються в одне ціле.

Таким чином, моральні потреби є чинником формування моральної цілісності особистості, гармонізації її внутрішнього життя. Наявність моральних потреб означає подолання внутрішніх суперечностей. З часом моральні потреби стають елементом культури людини, глибоко перетворюють увесь лад думок і почуттів, переживань, стилю і способу життя. Самоорієнтація особистості на основі вищих соціальних потреб полягає у здатності до самовіддачі, творчого горіння, що змогло б перетворити навіть протилежні емоції і стани на загальну вищу задоволеність від повноти розвитку життєвих сил у процесі реалізації головних цілей.

Визначення сутності й особливостей моральних потреб студентів ВНЗ дозволило визначити:

як змістовні компоненти моральних потреб особистості студента – ставлення до себе, товаришів, до науково-педагогічного складу;

як структурні компоненти – когнітивний (система етичних уявлень і суджень), афективний (емоційне ставлення до етичних цінностей, переживання задоволення від реалізації моральної потреби), соціальний (стале прагнення реалізації стереотипів поведінки, заснованих на етичних нормах).

Усі ці компоненти тісно взаємопов'язані й взаємодіють між собою, забезпечуючи механізм дії моральних потреб. Моральні потреби пов'язані з розумінням, відчуттям і реалізацією морального ставлення до себе та інших і характеризуються гармонійною єдністю думок, почуттів та дій, узгоджених з етичними нормами.

Таким чином, моральні потреби – така форма самореалізації, що максимально враховує інтереси інших, відрізняється цілісністю когнітивного, афективного й соціального компонентів і виявляється в реальних етичних стосунках.

Формування моральних потреб особистості студента здійснюється в навчально-виховному процесі ВНЗ. Стиль роботи науково-педагогічного

складу, зміст їх вимог значною мірою впливають на весь процес морального виховання студентів. Аналіз труднощів на різних етапах становлення професійної спрямованості особистості студентів показує, що вона може бути стійкою за відсутності протиріч між потребами, мотивами та цілями, прагненнями й настановами при їх внутрішньому узгодженні між собою. Тому формувати в студентів моральні потреби можна лише в комплексі з формуванням загальної професійної спрямованості особистості, з одного боку, виховуючи в них відповідні моральні якості, а з іншого – формуючи цілі й настанови майбутньої професійної діяльності.

Слід визначити особливості формування моральних потреб у студентському середовищі. Малі соціальні групи завжди відіграють важливу роль у житті людей, організацій та всього суспільства. Вони не лише поєднують і тим самим примножують людські сили в інтересах певної діяльності. Вони є необхідними для повноцінного життя кожної людини, для досягнення захищеності, забезпечення умов гармонійного розвитку особистості, засвоєння соціального та професійного досвіду, формування моральних потреб. Слід підкреслити, що колектив виступає головним чинником утвердження особистості, у тому числі як професіонала. Саме в колективі відбувається необхідна для повноцінного розвитку та природна для людини особистісна соціалізація.

У процесі формування колективу навчальної групи за студентами закріплюються певні соціально-психологічні ролі, які поєднують у собі потреби колективу й особистості. Кожний студент вносить у спільне життя, навчання свої погляди на певні проблеми, пропонує способи їх вирішення.

Єдність, без якої немає колективу навчальної групи, досягається не шляхом вирівнювання студентів, а на підставі узгодження відмінностей, пошуку психологічної сумісності, максимального врахування та заохочення міжособистісних симпатій, прихильностей і накопиченого досвіду спільної діяльності.

Студенти, які входять до складу навчальної групи, пов'язуються один з одним, насамперед, функціонально на підставі здійснення єдиної навчально-професійної діяльності. У межах колективу досягається забезпечення індивідуальних моральних потреб кожного студента, різних за змістом і формами.

Як важлива характеристика колективу навчальної групи виступає його здатність гармонізувати інтереси, цінності та потреби конкретного студента зі спільними соціальними цілями та завданнями майбутньої професійної діяльності. Сформованість такої характеристики колективу дає фундаментальну підставу для його мотивованого згуртування й активної участі в даній роботі кожного студента.

Таким чином, належність студента до колективу, який зацікавлений у найкращому задоволенні моральних потреб своїх членів, активізує його участь у вирішенні всіх завдань, що поставлені перед даним колективом.

Спостереження, проведені під час досліджень, свідчать, що поведінку студентів зумовлює не та ситуація, яка може бути оцінена об'єктивно за погодженістю думок декількох спостерігачів, а та, що глибоко проникає у сферу переживань особистості, є значущою для неї. Сприймання залежить, перш за все, від того, що студент – істота активна, яка творить свій світ і своє оточення. Студент прагне до одних ситуацій та уникає інших. На нього впливають обставини, у які він потрапляє, але й він впливає на те, що відбувається, і постійно вносить зміни в обставини й умови як для себе, так і для інших. У цьому процесі вирішальне значення має те, яким чином студент здійснює вибір ситуацій, стимулів та подій, сприймає, контролює й оцінює їх.

Під час навчально-виховного процесу у ВНЗ студент не просто реагує на ту чи іншу ситуацію, а визначає її, одночасно визначаючи і себе в ній. Студент фактично сам створює, конструює той соціальний світ, у якому він живе. Його поведінка здебільшого не є реакцією на стимули навколишнього середовища, а складає низку пристосувань до власних інтерпретацій того, що відбувається навколо. Щоб визначити свою поведінку у новій ситуації, студент спочатку

встановлює, у чому полягають його власні інтереси, наскільки нове задовольняє їх, а вже потім робить усе можливе, щоб опанувати обставини.

Проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що спрямовані на особистість студента заходи морального виховання можуть бути ефективними лише в тому випадку, якщо вони сприймаються самою особистістю. Якщо життєві інтереси та потреби студента враховуються недостатньо, то він діє на примітивному рівні – щоб уникнути санкцій вихователів. При цьому виникають небажані психологічні ефекти. Слід зазначити, що студент відчуває себе вільним тоді, коли його поведінка контролюється позитивними емоціями, оскільки це дає відчуття контролю над ситуацією. Такою ж мірою, коли поведінка контролюється вчинками, відчувати свободу неможливо.

Оскільки ніяка діяльність не може досить довго тривати на основі примушення або самопримушення, необхідно визначити, що стимулює студента до морального самовдосконалення. Процес формування моральних потреб студентів полягає в створенні умов для саморозвитку, самореалізації і самовиховання. Акцент на слові “само” не слід розуміти як ослаблення педагогічного впливу. Мова йде про подолання звичного уявлення про студента як об’єкт такого впливу і розуміння основи навчально-виховного процесу ВНЗ у вигляді мобілізації інтелектуальних, пізнавальних, волевих, конструктивних зусиль, емоційних переживань, стимулювання внутрішніх сил особистості студента.

Визначені в статті теоретичні аспекти формування моральних потреб та результати спостереження при проведенні дослідження дали можливість розробити комплекс заходів, які було реалізовано в системі морального виховання студентів ВНЗ. Формування моральних потреб студентів при проведенні дослідження створило умови для розвитку моральної свідомості студентів, нарощування їх інтелектуально-морального потенціалу.

Таким чином, моральні потреби являють собою вищий рівень розвитку моральної свідомості особистості, що забезпечує глибоке засвоєння, прийняття

суспільних моральних цінностей і виступають способом самоствердження особистості. Володіючи високорозвиненими моральними потребами, студент знаходиться в природному стані творчого підйому. Його глибоко хвилюють справи колективу, діяльність усього народу щодо перетворення суспільства. Такий студент свідомо впливає на все, що перешкоджає, заважає зазначеному процесу. Він відчуває задоволення від особистої участі в справах колективу, усього народу, і щасливий тим, що приносить користь суспільству, у служінні якому він бачить сенс усього свого життя.

Виходячи з актуальності досліджуваної проблеми, доцільно продовжити дослідження за такими напрямками: педагогічні основи керівництва процесом формування моральних потреб у студентів; формування моральних потреб у різних категорій науково-педагогічного складу ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Романченко, О. С. Формування моральних потреб особистості молодшого школяра : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / О. С. Романченко ; [Луганський державний педагогічний університет]. – Луганськ, 1999. – 18 с.
2. Росенко, М. Н. Основы этических знаний / М. Н. Росенко. – СПб. : Издательство “Лань”, 1998. – 256 с.
3. Черниш, Н. Соціологія : курс лекцій. Конспект / Н. Черниш. – Львів: Кальварія, 1996. – Вип. 3. – 64 с.